

---

**ГОВОРУН Т.В.,**  
доктор психологічних наук,  
професор, головний науковий  
співробітник, лабораторія  
соціальної психології, Інститут  
психології імені Григорія Костюка  
НАПН України,  
м.Київ

## ВЗАЄМОВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУР

*Розглядаються питання взаємодетермінації статусно-економічного становища чоловіків та жінок та гендерних стереотипів в масовій свідомості. Україна характеризується поширенням описових, вказівних та директивно-заборонних стереотипів як щодо жіночої, так і чоловічої статей, що знижує позицію суб'єктності економічних домагань, можливості економічних самопрезентацій.*

**Ключові слова:** культура економічна, гендерно статусна асиметрія, суб'єктність, стереотипізація масової свідомості

*Рассматриваются вопросы взаимовлияния статусно-экономического положения мужчин и женщин и гендерных стереотипов в массовом сознании. Украина характеризуется распространением описательных, указательных и директивно-запрещающих стереотипов как относительно женского, так и мужского пола, что снижает позицию субъектности экономических притязаний.*

**Ключевые слова:** культура экономическая, гендерно статусная асимметрия, субъектность, стереотипизация массового сознания.

*The issues of mutual determination economical male and female status and the prevalence of gender stereotypes in the mass consciousness. Ukraine is characterized by the proliferation of narrative, pointing and directive forbidding stereotypes about men and women, which reduces the economic position of subjectivity aspirations.*

**Key words:** economic culture, gender status asymmetry, subjectivity, stereo typing of mass consciousness

Якщо базуватись на визначенні економічної культури особистості В.В.Москаленко[3] як засвоєної системи соціально-економічних відносин, цінностей та норм, які виникають за межами економіки та набувають всередині неї спеціального значення у відповідності з її потребами, то гендерна культура має розкривати різні економіко-психологічні властивості чоловіків і жінок, які забезпечують їм певні рівні матеріального добробуту, фінансових успіхів.

Нерівність економічних статусів чоловічого і жіночого населення – одна з провідних ознак гендерної дискримінації. Навіть в економічно розвинутих країнах заробітна плата жіноцтва нижча за чоловічу щонайменше на 15% , не кажучи про пострадянські, в яких ця різниця сягає 30%. Вищезазначена диференціація віддзеркалює явище вертикальної та горизонтальної економічної сегрегації. Чим більшою є дискримінація гендерна, тим відчутнішою в вимірах економічних стає диференціація фінансово-майнових позицій чоловічого і жіночого населення.

Будь-який напрямок психологічного дослідження особливостей економічної культури молоді на рівні мікроекономічних процесів чи на рівні персональної макроекономіки завжди виявляє статеві відмінності емпіричних даних. Як засвоюється економічна культура молодими чоловіками і жінками, які психологічні механізми породжують їх матеріальну нерівність, як відбувається інтеріоризація патріархальних ролей та цінностей, що призводить до поляризації чоловіків і жінок на економічному ґрунті.

Відомо, що поняття культура, в тому числі і економічна, означає виховання, розвиток, плекання, вирощування, тобто специфічний спосіб спрямування розвитку особистості людини з метою асиміляції нею накопиченого в суспільстві цивілізаційного доробку – системи певних цінностей.

Культура знаходить своє втілення і закріплена у відповідних психічних станах і переживаннях, засвоєних взірцях поведінки інтеріоризованих знаннях та їх відтворенні , які допомагають успішному вирішенню завдань матеріального забезпечення.

Економічна культура кожної країни чи їх співдружності історично віддзеркалює досягнутий рівень матеріального, фінансового виробництва, законодавчого і морально-правового функціонування суспільства, спрямованого на задоволення його потреб в умовах обмежених природних та виробничих ресурсів. Якщо поняття економічної культури в минулі часи характеризувалось переважно в категоріях фінансових –витратних коштів, прибутку, доходу тощо, то в сьогоденні економічні категорії є невід’ємними від цивілізаційних засад їх забезпечення демократичними правовими та моральними засадами.

Відносна депривація є ключовим поняттям ,яке на статистичному та етико-психологічному рівні демонструє взаємовплив та взаємозалежність понять культури економічної та гендерної .В психологічних дослідженнях відносну депривацію розглядають як сприйняття себе або референтної групи менш економічно успішною, благополучною у порівнянні з іншими. Щоб краще зрозуміти механізм психологічної дії відносної деривації, варто пригадати слова Карла Маркса: “Житло, ваш дім, може бути малим чи великим до тих пір, поки оточуючи оселі будуть залишатися однаково невеликими. Але коли палац постає поза маленькими будинкам, він перетворює маленьке житло в халупу”. Отже рівень протестної, гнівливої поведінки є тим більшою, чим більшим є рівень “відносної депривації” не лише певних соціальних прошарків населення, але й чоловіків та жінок.

Проблема соціально-психологічних складових економічного гендеру лише починає досліджуватися на пострадянському просторі. В соціальній

психології вона вивчається через призму таких питань, як складові професійного успіху в колективістичних та індивідуалістичних культурах, економічна стратифікація суспільства та його гендерна презентація, ставлення до бідності і багатства та статусно-економічна ідентифікація чоловіків і жінок, диференціація їх гендерної соціалізації, уявлення про оплату праці, мотивація домашньої, репродуктивної, суспільної праці статей тощо

Об'єктом дослідження є соціально-психологічні чинники, які зумовлюють диференціацію економічних ролей, соціально-економічного статусу, можливостей та обмежень життєдіяльності статей в функціонуванні українського соціуму.

Предметом - виявлення симетрії чи її порушення в позиції суб'єктності статей в різних сферах економічного буття - в приватній та суспільній сферах життєдіяльності. *Мета* дослідження полягала у з'ясуванні соціалізаційного впливу традиційних та егалітарних гендерних орієнтацій на особливості економічної самопрезентації функціонування статей на різних щаблях функціонування суспільства-від мікро до макро рівнів - в сфері сім'ї, дитячих освітніх установ, професійного самовизначення та планів молоді щодо набуття соціально-економічного та соціально-громадянського статусу. Відповідно до мети в дослідженні вирішувались такі завдання:

- окреслити поняття та феноменологію явища гендеру як наскрізної характеристики соціально-економічної, соціально-політичної стратифікації суспільства;
- виявити домінуючі економічні настанови чоловіків та жінок щодо їх ролей в функціонуванні інституту сім'ї, професійній освіті та кар'єрі;
- проаналізувати шляхи активізації суб'єктного чинника в досягненні рівних економічних прав та можливостей статей.

Головною гіпотезою дослідження слугувало припущення про те, що за

час соціально-економічних трансформацій Україна характеризується поширенням описових, вказівних та директивно-заборонних стереотипів як щодо жіночої, так і чоловічої статей, що знижує позицію об'єктності економічних домагань, можливості економічних самопрезентацій, збільшує прояви сексизму щодо обох статей в різних сферах соціально-економічного буття.

Організація та методи дослідження:

В оцінці соціально-економічного становища чоловічого і жіночого населення працездатного віку, його динаміки, а також освітнього статусу, професійних орієнтацій на ринку праці використовувався статистичний аналіз соціологічних даних, представлених Держкомстатом України, Українським інститутом соціальних досліджень, а також Звітами з людського розвитку згідно з Програмами розвитку ООН.

Гендерні орієнтації, найбільш поширені стерео типізовані настанови вчителів та студентської молоді, вияв маскулінно-фемінних властивостей виявлялись застосуванням авторських опитувальників.

Стандартизоване інтерв'ю проводилось із жінками та чоловіками різного віку, які досягли успіхів в професійній діяльності та кар'єрі.

Фокус-групи за найбільш актуальними проблемами гендерного самовизначення проводились в статевозмішаних та в статеводнорідних групах студентської молоді та молодих спеціалістів.

Перехідний етап розвитку українського суспільства спричиняє амбівалентне ставлення до системи гендерних ролей, конфлікт між давнім дихотомічним їх розподілом та новими, егалітарними викликами до них. Егалітарність як позиція суб'єктності забезпечується не тільки конституційним захистом рівності прав статей, але й рівністю їх реальних можливостей в доступі до професійної освіти, здо-

буття кар'єри, досягнення бажаного громадянсько-політичного статусу, справедливого розподілу сімейних функцій – зокрема побутово-господарських, виховних обов'язків.

Зазначимо, що паритетність позицій статей залежить не стільки від історично успадкованих соціально-економічних, етнокультурних реалій, скільки від системи мислення індивідів, ступеня стерео типізації індивідуальної та масової свідомості. Розвінчані статеві рольові міфи починають виконувати роль психологічного фільтра вивільнення суб'єктності особистості, її індивідуального потенціалу від напашарувань статево типового, уніфікованого.

Егалітарність з позиції гуманістичної психології – це відкритість до досвіду і водночас опора на власні сили, актуалізація власних устремлінь, самодостатність, сприйняття себе без захисних механізмів, свобода від стерео типізованих очікувань в пошуку особистісних смислів, позиція суб'єктності в життєтворенні.

Психологічний механізм побудови життєвих перспектив усуває традиційні гендерні обмеження, активізує життєві стратегії (К.О.Абульханова-Славська), життєтворення як само здійснення і самореалізацію (К.Роджерс, А.Маслоу), видозмінює ставлення до себе і до інших (В.О.Татенко, Т.М.Титаренко), дає поштовх до набуття різноманітних гендерних ролей (А.Авер'янова, В.В.Москаленко, В.Романова), розгортання життєвого сценарію (Е.Берн), історії індивідуалізації і самоусвідомлення (Е.Еріксон).

Дилема самовизначення у виборі економічної гендерної ролі демонструє силу психологічного впливу стереотипів, дотримання яких дає змогу індивіду задовольнити потребу в приналежності, прийнятті іншими, підтримує самооцінку, дає відчуття впевненості в собі, виконує енергозберігаючу функцію у виборі індивідом лінії поведінки, побудові сімейних стосунків, освітнього, професійного і

кар'єрного зросту тощо.

Аналіз статистичних матеріалів свідчать про те, що українське суспільство є досить гендерно стерео типізованим. В процесі виявлення і систематизації описових, директивних (вказівних) та табуованого (заборонного) характеру стереотипів щодо "чоловічого" та "жіночого", нами встановлений їх однаковий обсяг та симетричність щодо обох статей. Тобто, як хлопці, так і дівчата, як чоловіки, так і жінки зазнають однакового психологічного тиску безлічі сексичних упереджень, які аж ніяк не спонукають до активізації суб'єктності.

Зміст гендерних упереджень щодо чоловічої економічної статево-рольової поведінки носить значно більше категоричних та амбівалентно-негативних означень та особистісних очікувань у порівнянні з жіночою статтю, по відношенню до якої домінують поблажливо-опікунчі упередження, мовляв роль годувальника має виконувати чоловік. Зазначимо, що традиційні гендерні настанови однаково високо корелюють як з проявами відвертого, так і амбівалентного та поблажливо-опікунчого сексизму.

Суб'єктна позиція жіночої статі приписуються як "слабкій" у відповідальності за виховання дітей, "погоду в домі. При цьому подвійна зайнятість жінки не слугує її виправдовуванням за допущені нею огріхи, недопрацювання, помилки, а її орієнтація на професійно-освітні, професійно-кар'єрні досягнення, особливо в традиційно визначених чоловічих сферах діяльності, як-то підприємництво, політика, управління карається насадженням відверто сексичних настанов про втрату "жіночності", набуттям чоловікоподібних рис.

Слід зазначити, що сучасні жінки більшою мірою пристосувалися до функціонування в «чоловічому світі», успішно освоївши політичні, управлінські ролі, незвичкі професії, ніж чоловіки, яким важко даються

Табл. 1 Поширеність гендерних стереотипів серед педагогів загальноосвітніх шкіл (понад 700 опитаних).

| Зміст гендерного стереотипу                                                                                                                                                                                                  | Відсоток ствердних суджень |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------|
| Чи згодні Ви з твердженням, що за винятком професій, шкідливих для репродуктивного здоров'я жінок, решта професій є "чоловічими" або жіночими "                                                                              | 60                         |
| Чи схильні Ви більшою мірою підтримувати мрії про професії в учнів-хлопців, ніж учениць.                                                                                                                                     | 56                         |
| Чи поділяєте Ви точку зору, що дівчата більш здібні до вивчення гуманітарних наук, а хлопці до природничих.                                                                                                                  | 48                         |
| Чи є Ви прихильником точки зору, що дівчат у першу чергу треба готувати до ролі матері та господині, а хлопців до тих професій, які б давали змогу матеріально забезпечити сім'ю                                             | 75                         |
| Чи поділяєте Ви точку зору, що з чоловіків виходять кращі лідери, капітани команд, керівники підприємств та закладів, голови партій, банків тощо ніж з жінок                                                                 | 63                         |
| Чи поділяєте Ви точку зору, що потенціал та досягнення дитини у навчанні, виборі улюблених занять, в громадській роботі, у профорієнтаційній сфері, у культурному розвитку багато в чому визначається її статевою належністю | 27                         |
| Чи визначає стать дитини те, як до неї потрібно звертатися, про що говорити, що радити тощо                                                                                                                                  | 46                         |

метаморфози включення в побутові і батьківські ролі, педагогічні професії, присвячення себе благу інших тощо. Проте жінки, граючи на «чоловічому полі», все ще відчують присмак андроцентризму – мусять як лідери більше пристосовуватись до чоловічих стилів управління, міряти політикум «чоловічими» потребами та запитами, брати на себе додаткові домашні обов'язки, посилюючи феномен подвійної зайнятості.

Гендерні приписи щодо сфер суб'єктності чоловічої статі породжують дезінтеграцію статево-рольової поведінки чоловіків, оскільки заганяють їх не тільки в "глухий" кут, але й в нездоровий спосіб життя.

Гендерна стерео типізація як економічна субективізація чоловічої статі відбувається через насадження установки про те, що справжній чоловік – це годувальник і захисник (попри брак власного капіталу у переважної більшості чоловічого населення), а також схеми їх поведінки, в якій нема місця нормальному відреагуванню фрустрованих емоцій у комунікативний спосіб. Натомість ознаками мужності вважають готовність підтвердити свою психологічну міць алкогольними на-

поями, ризикованою поведінкою, постійною готовністю до статевого життя та завоювання прекрасної статі. Наслідком такого сексичного виховання чоловіків є їх надсмертність, оскільки очікувана тривалість життя чоловічого населення в Україні на 13 років менша у порівнянні з очікуваною тривалістю життя жінок, а скоєння самогубств в 4 рази перевищує кількість жіночих. На наш погляд, виявлена симетрія статево типових властивостей, гендерних стереотипів, сексичних упереджень та дискримінаційних проявів по відношенню до обох статей, що свідчить скоріше не про чоловіче домінування, а про поза статеви (безстатеви) сексизм. Стереотипізованість нормативності економічних ролей та професійної активності простежується в даних опитувань вчителів з різних регіонів України.

Егалітаризм як рівність прав і можливостей статей у різних сферах людського буття і, в першу чергу економічного, стає одним із пріоритетних гендерних орієнтацій, а "жінки, які самі себе зробили" виступають ідеалом статево рольової ідентичності для жіноцтва і знижують маскуліні соціальні домагання "сильної" статі,

творюючи нові моделі лідерства, керівництва, не підганяючи їх під ототожнення з чоловічим досвідом.

Проте поведінковий конформізм більшості людей призводить до асиміляції гендерно-стереотипізованих економічних очікувань, наслідком чого є розвиток статевоідповідних Я-концепцій, узгоджених з полярними означеннями ідеалу чоловічого і жіночого як керівництва і комунікації, компетенції і теплоти, інструментальності та емоційної виразності, соціальної та домашньої компетенції тощо. Щоб визначити шляхи подолання гендерних стереотипів, слід зрозуміти соціально-психологічні механізми їх формування.

Слід зазначити, що стереотипізовані уявлення більшості людей асимілює настільки некритично, що приймає їх за власні переконання, не підозрюючи того, що вони досить скоро починають спрямовувати їхню поведінку. Усвідомлювати стереотипізацію власних поглядів на міжстатеві стосунки буває досить важко, адже усталені сімейні і соціальні ролі підтримують самооцінку, звичний стиль життя. Ще більше психологічних зусиль вимагає критичне ставлення до фактичного гендерного статусу економічних ролей у власній сім'ї та в соціальному докільлі.

Результати свідчать про те, що українське суспільство є досить гендерно стереотипізованим. В процесі виявлення і систематизації описових, директивних (вказівних) та табуйованого (заборонного) характеру стереотипів щодо "чоловічого" та "жіночого", нами встановлений їх однаковий обсяг та симетричність щодо обох статей. Тобто як хлопці, так і дівчата, як чоловіки, так і жінки зазнають однакового психологічного тиску безлічі

сексичних упереджень.

Зміст гендерних упереджень щодо чоловічої рольової поведінки носить значно більше категоричних та амбівалентно-негативних означень та особистісних очікувань у порівнянні з жіночою статтю, по відношенню до якої домінують поблажливо-опікунчі упередження. Зазначимо, що традиційні гендерні настанови однаково високо корелюють як з проявами відвертого, так і амбівалентного та поблажливо-опікунчого сексизму.

Жіночі стереотипи приписують "слабкій" статі відповідальність за виховання дітей, "погоду" в домі. При цьому подвійна зайнятість жінки не слугує виправданням за допущені нею помилки, а її орієнтація на професійно-освітні, професійно-кар'єрні досягнення, особливо в традиційно визначених чоловічих сферах діяльності, як-то підприємництво, політика, управління карається насадженням сексичних настанов про втрату "жіночості", набуттям чоловікоподібних рис.

Слід зазначити, що сучасні жінки статусно більшою мірою пристосувалися до функціонування в «чоловічому світі», успішно освоївши політичні, управлінські ролі, незвичкі професії, ніж чоловіки, яким важко даються метаморфози включення в побутові і батьківські ролі, педагогічні професії, присвячення себе благу інших тощо. Проте жінки, граючи на «чоловічому економічному полі», все ще відчувають присмак андроцентризму - мусять як лідери більше пристосовуватись до чоловічих стилів управління, міряти економічну активність «чоловічими» потребами та запитами, брати на себе додаткові домашні обов'язки, посилюючи феномен подвійної зайнятості.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Максименко С.Д. Особистість у вимірі економіки // Соціальна психологія. – 2004. - № 4(6), с. 184-186.
2. Максименко С.Д. Генезис существования личности. – К.: Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.
3. Москаленко В.В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель // Соціальна психологія, 2006. - №3 (17). – с. 3-17.
4. Москаленко В.В. Особливості соціально-психологічних чинників економічної культури особистості // психологія, 2006 №5 (19), с. 26-38.
5. Lopus J.S., Morton J.S., Reinke R., Schug M.C., Wentworth D.R. Exemplary Lessons for High School Economics. Student Activities. // New York - National Council on Economic Education, 1989. – 125 p.
6. Tyszka Tadeusz Psychologia ekonomiczna – Gdansk GWP, 2004. – 613 str.
7. Tyszka Tadeusz Psychologia zachowani ekonomicznych – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – 182 str.
8. Fiske Susan T. Social Beings – a core motives approach to Social Psychology. – Danvers: John Wiley and Sons, 2004.
9. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект // за ред.. Москаленко В.В. Бібліотека журналу «Соціальна психологія»: Український центр політичного менеджменту - Київ, 2006 р. – 332 с.